

Gáborjáni Szabó Botond

A „Kossuth, magyarok Mózesese” toposz történeti háttere

A XIX. század első felében a vallási és a politikai szabadság ügye a protestáns felekezetekhez tartozók tudatában elválaszthatatlan volt egymástól. Amint a Tiszántúli Református Egyházkerület 1849 júniusi hivatalos nyilatkozatában olvasható: a Habsburgok uralma alatt eltelt háromszáz évben „nem esett sérelem polgári szabadságunkon úgy, hogy ne sértett volna vallási szabadságunk és viszont.” A Tiszántúli Egyházkerületnek a vallási egyenlőség és viszonyosság érdekében 1848. március 22-én fogalmazott 10 pontos tervezete – amely a 12 pont hatására készült – preambulumban szintén hivatkozott a felekezet „háromszázados szenvedéseire”. Ez a tervezet volt a közvetlen előzménye az 1848. évi XX. törvénynek, amely elvben a teljes vallásszabadságot biztosította. Az Egyházkerület szerepvállalását és politikai döntéseit tehát a szabadságharc idején legalább két tényező befolyásolhatta erőteljesen: a múlt vallási sérelmei és a református teológia alapelvei a mindenkori hatalommal kapcsolatban. A döntéshozók a református közösségeket a Biblia üzenetének aktualizálásával és nemzettudatba épült elemeinek felidézésével mozgósíthatták leghatékonyabban. Ezt a politikai, kultúrtörténeti és teológiai hátteret ezúttal egy levéltári forrás, a debreceni kapuőrök naplója egyetlen sorának vizsgálata világítja meg. 1849. január 7-én az ismert történet szerint a Piac-utcai kapuőr „Kossuth, magyarok Mózesese” bejegyzéssel örökítette meg a Honvédelmi Bizottmány elnökének Debrecenbe érkezését. E kifejezés történelmünk sűrűjébe vezet. Első hallásra csupán egy olyan közösség jellemzését adja, amely a maga korának jelenségeit biblikus fogalmakkal volt képes megjeleníteni. Egy debreceni polgár – abban az esetben is, ha iskoláztatása a helyi lakosság nagy többségéhez hasonlóan a Kollégium alsó tagozatainak látogatására szorítkozott – a legalapvetőbb klasszikus, történelmi, földrajzi és aritmetikai ismeretek mellett valóban ismerte a Szentírást, és Dávid zsoltárainak valamennyi versét. A Kollégium 1791. évi tanítási Methodusában csupán az egyik évfolyam, a grammatisták tanítójának utasítása 39 zsoltár dallamának és szövegének „kivülről” való megtanítását írta elő, és ezen a téren igen keveset változott a reformkori generációk oktatása.

A történet azonban ezúttal nem egyszerűen az alföldi református nép biblikus műveltségéről szól, hanem jóval többről: arról, hogy Kossuth a református teológia értelmében legitim, Isten által küldött szabadítónak minősített. Már néhány nappal a kormány Debrecenbe menekülése előtt *Fésüs András* lelkész szabadító iránti váradalmakról prédikált a Nagytemplomban: „Isten nem tűrheti azt, hogy az ő képét viselő ember illy szánandó elnyomatásban éljen mind örökké. S e gondolatok vágyat költöttek kebleikben egy szabadító iránt, ki az emberi elnyomott jogokat ki fogja vívni.” Fésüs András korántsem véletlenszerűen használja a szánandó jelzőt ebben az összefüggésben, ugyanis – mint látni fogjuk – ez a jelző szerepel Kálvin Institutiójának általa ismert ere-

deti latin szövegében. Kálvin Institutiója és a Második Helvét Hitvallás egyaránt részletezi egyház és állam kapcsolatának alapkérdéseit. E két szöveg nyilvánvalóvá teszi, hogy a reformátorok szerint a polgári hatalom Istentől való, hivatása kétségbevonhatatlan. A hatalom gyakorló bizonyos értelemben Isten eszközei („helyettesei”), akik biztosítják a társadalom békességét, megvédik az alattvalók biztonságát, adóztatnak, bírászkodnak. Irántuk feltétlen engedelmességgel tartozunk, hiszen még a gonosz uralkodó is bűneink ostora. Ha Isten mégis megelégné az elviselhetetlen zsarnokságot, szabadítót küld, vagy pedig egy testületnek (magisztrátusnak) teszi kötelességévé a nép sorsának enyhítését. Kálvin Institutiójának a jogos ellenállást indokló szavaival: „olykor az ő szolgálói közül támaszt valakit... és megbízza azzal, hogy...szabadítsa meg az igazságtalanul elnyomott népet szánandó nyomorúságából... Így szerzett szabadulást az Úr... Izrael népének Mózes által.”

A kortársak közül számosan a korábbi függetlenségi harcok folytatásának tekintették az eseményeket. Nem érdektelen, hogy annak idején a rendek azt a Bocskait deklarálták „magyarok Mózesének” aki önmagáról vallotta, hogy minden igyekezete ellenére őt Isten „mint Mózeset régen a pásztorságból, Dávidot a juhok aklából, a bűjoszó számkivetett Jektét kivette és a népnek fejedelmévé... tette.” Kossuth a Tiszántúlon maga is többször hivatkozott Bocskaira. Például Szoboszlóról Debrecenbe érkezve, a kapuőr bejegyzését megelőző napon fogalmazott, 1849. január 6-i felhívásában: „Láttam a vitéz hajdúkat... kik kiütötték Bocskay ősi zászlóját, kiknek a hazáért ontott vérékből a vallás és a politicai szabadság áldása terült a honra a vésznek napjaiban, s kik hivatva vannak megtartani a hazának azon szabadságot, melyet őseik szereztenek...” *Sillye Gábor* hajdúkerületi kormánybiztos ugyanezen a napon kelt „Hazafiúi szózatának” az iméntivel teljesen azonos a vezérmotívuma. Ezek a felhívások a politikai mozgósítás szándékával íródtak, és hatásuk református közegekben nem maradt el.

Az ismert források szerint Debrecenben *Révész Bálint* utalt először Kossuth történelmi hivatásával kapcsolatban Mózesre, a Kollégium deáksága előtt tartott 1848. március 22-i beszédében, amelyben Metternichet „ama szörnyetegnek” minősítette: „te (Kossuth), kinek kezeibe tevő le Isten a mózesi csodatévő vesszőt nemzetünk vezérlésében”. De néhány nappal később, Kossuth nevének említése nélkül *Könyves Tóth Mihály* prédikációja is párhuzamot von a gondviselés küldötte öszövetségi és jelenkori szabadítók között: „Faraó kegyetlenkedik egy elsanyargatott népen. Egyszer, bősziült határozatában kivégeztetni parancsolja e nép minden ficsecsemőit. És az elvesztendő fi-magzatok közül egyet a Nílus sáskoszorúza vidékein habok ringatnak gyékényládában a királyi palotáig, hogy majdan onnét lépjen elő mint a nép szabadítója, mint a Faraó megbüntetője. Nem egyszer a tömlöczbe elzárt, s ott a lángésznek tüzes kínjai között megedzett lelkű férjfiakat, a töm-

lőcből szólítja elő a gondviselés, hogy vonják számadásra és ítéljék el az önkény erőszakoskodó zsarnokait.”

Hasonlóan szól a Szatmári Egyházmegye trónfosztás utáni nyilatkozata is: „akik kivívták a polgári (szabadságot), nem ölhetik meg annak alapját, a lelki szabadságot... mint ilyenek tekintünk hála és reménytelve országunk kormányzójára, Kossuth Lajos úrra, mint népünk Mózesére, ki a Magyarot a... háborúk véres tengerin... a népszabadság biztos partjára kivezette.” 1849 májusában *Baló Benjámin* református lelkész aradi prédikációjában a kétfejű sas gonosz karmai közül szabadult magyarság nevében hálálkodott: „a mi magyar Mózesünk, Kossuth Lajos, kinek vezérletével a nemzetgyűlés megírta a világ legszebb oklevelét: a győzedelmes magyar nemzet függetlenségi nyilatkozatát.”

Szoboszlai Pap István tiszántúli püspök az Egyházkerület „hódolat nyilatkozatában” – vélhetőleg éppen az iménti, és a hasonló véleményekre tekintettel – azt is fontosnak látta tisztázni, hogy ezúttal nem egyéni szabadító jelentkezett, hanem az Intitutióban szereplő másik legitím megoldás érvényesült, azaz a fejedelmi önkénnyel szemben a népből alakított felsőbbség lépett föl: „a nemzetgyűlés által szóla az Úr ítélőleg. És a magyar nép felvidultan zengé: magasztaltassék föl az én szabadításomnak Istene... ki én érettem bosszút áll!”

A kormányforma tekintetében a reformátorok általában nem foglaltak állást, mert szerintük a királyság ugyanúgy eltorzulhat, mint az oligarchia és a demokrácia, így az országolás sokfélesége az isteni gondviselés jóvoltának köszönhető. *Varga Zoltán*, a kérdés kutatója a reformkor református prédikáció irodalmában a közvélekedéstől eltérően inkább a monarchikus államforma eszményítésére talált példát. Jellemző azonban, hogy a korszak legradikálisabb református lelkésze Könyves Tóth Mihály, akit a saját naplója szerint „a francia forradalom és irodalom tett exaltálttá és entusiastává” úgy vélekedett, hogy „Papismus, Absolutismus, Despotismus ugyanazon egy elv.” És ugyanazon egy elvnek tekinti az independentizmust, demokráciát és anarchiát, illetve a konfesszionalizmust, konstitucionalizmust és presbiterianizmust is. A demokrácián a közvetlen „népkormánylatot”, az anarchián a „fejedelemtelenséget”, a konstitucionalizmuson pedig a „képviseleti kormányrendszert” értette.

Figyelmet érdemel, hogy hiába hirdette a református lelkészek zöme békeidőben a lehető leglojalisabban „a nincsen hatalmasság hanem csak Istentől” alapelvét, buzdított az uralkodóház tiszteletére, hiába írták elő a református hitvallások a hatóságokért való könyörgést, az ultrakonzervatív közvélemény a református egyházat a rögeszmék következetességével azonosította a felvilágosodás romboló forradalmi szellemével. *Desseuffy Emil* 1849 elején így ír Windischgraetzhez a lázadás okairól: „Három századnak és a legújabb kornak tapasztalata kétségkívül bebizonyította, hogy a forradalmi elem mindig a protestantizmussal azonosította magát.” Karner püspök, aki Windischgraetz kérésére dolgozta ki a papsággal kapcsolatos politikai teendőket, hasonlóképpen vélekedett: a protestáns papság, amely „demokratikus szervezetével fanatikus ellenfele a katolikus uralkodónak és a magyar nép magvának állítja magát... Kossuth párt-

jaként tekintendő”. Az utóbbi vélemények azonban már inkább a hatalom viszonyát mutatják a Református Egyházhoz, mint az egyház viszonyát a hatalomhoz...

A magyarországi zsidóság szabadságharc alatti aktivitását tekintve természetes, hogy Kossuth alakjáról az Öszösvetség népe is megemlékezik. Már Jókai feljegyezte 1849-ben, hogy egy rabbi arról prédikált, Kossuth a régóta várt Messiás. De a hagyomány szerint Kossuthot már ifjú korában megáldotta az újhelyi „látó” rabbi és megjövendölte, hogy „olyan leszel, mint aki meglátta az égő csipkebokrot. A szavad kiáltani fog és pénz, sok pénz terjeszti a neved.”

Amint az eddigiekből is érzékelhető, a „Kossuth, magyarok Mózesé” toposz olyan gazdag kultúrtörténeti háttérből ered, hogy leegyszerűsítés volna kizárólag politikai szempontú vizsgálata. A tágabb összefüggésekkel kapcsolatban *Győri L. János* arra hívta föl a figyelmet, hogy a Biblia lelki táplálékával élők gondolkodásában a zsidó és a magyar nép sorsának párhuzama középkori eredetű örökségünk, amelyet a XVI. században a wittenbergi történelemszemlélet erősített föl, így ennek csupán teológiai megalapozása, és az énekköltészet által a legszélesebb körben való népszerűsítése volt a reformáció műve. Ez „az irodalmi közhellyé kristályosodott analógia” (az egyiptomi fogságból hit által szabadult választott nép példája) mégis főként propagandahordozóként játszott szerepet, többek között függetlenségi harcaink ideológiai előkészítésében és támogatásában, ezáltal a magyar nemzettudat egyetlen utalással mozgósítható elemévé szervesült. Ez a biblikus közeg hordozza *Farkas Andrástól Ady Endréig* számos költőnknek a nemzeti sors végső kérdéseiről szóló mondanóját.

A szabadságharc korából idézett prédikációrészletek jelzik, hogy a történelmi sorsforduló hatására a magyar protestantizmus a XIX. század derekán is a helyzet követelte jól ismert hangon szólt híveihez, és újból visszatért a választott nép párhuzamához, amelynek egyes vélemények szerint a XVIII. században szinte búvópatakként veszett nyoma. A részleges eltűnés oka valójában a magyar állami könyvcenzúra létrejöttében és működésében keresendő. A kéziratos prédikációirodalom tanúsága szerint ugyanis ez a folyamat egy pillanatra sem apadt el. A XVIII. századi „békés növekedés” időszakában természetesen magától értetődően ritkábban bukkanhatott föl a motívum, mint apokaliptikus időkben. De a Nagytemplom szószékén emlegetett „Debreceni Gósen” mindenki számára napnál világosabban jelentette a húsos fazekak között élő, de vallásban és testi-lelki szabadságában fenyegetett cívisváros népét. Az Alföld XVIII. századi parasztfelkeléseinek kivétel nélkül erős vallássérelmi háttere volt. A tanúkihallgatási jegyzőkönyvek szerint a békésszentandrásiak után a mezőtúri és vásárhelyi felkelők is „hitökért és igaz vallásukért” fogtak fegyvert. Bár tudatosan keresték a vezetésre termett személyt, ezúttal nem érkezett számukra „nyilvánvaló szabadító”. Az üldözött „magyar református Sion” hívei azonban aligha hallhattak volna annál élesebb és kifejezettebben politikai agitációt, mint amelyet az 1753-as parasztfelkelés kapcsán letartóztatott debreceni legátus prédikációjának szövege hordozott: „Sionnak Síró Szűzleánya. Istennek sok helyeken bé záratott templomi. Jézus Krisztusnak elszéledett, pásztor nélkül való bujdosó juhait!

Édes nemzetünk gyászba borult gyülekezeti! Ti vagytok ennek tanú bizonyosága. Ti Jerusálemnek leánya, akiket az őrizők (a hatalom képviselői) meg vertek és megsebesítettek..." Ugyanezen a vidéken, két évvel korábban, a lakóhelyükről vallási okból elüldözött, kevés ingóságukkal csónakjaikon menekülő gyevek (Algyő) zsoldárok éneklése közben kötöttek ki Vásárhely közelében, a Hód tava partján. Jellegzetes történet, amely megerősíti azt a vélekedést, hogy talán egyetlen protestáns ország népessége sem tekinti annyira sajátjának Dávid zsoldárait, mint a magyar reformátusság. Erre a jelenségre a generációkon át szenvedett üldöztetés önmagában aligha kínál elégséges magyarázatot, hiszen a cseh és francia protestantizmus történelme sem bővelkedett békés időszakokban.

Jóllehet a szekularizáció hatása a XIX. század folyamán egyre jobban érzékelhető a biblikus háttérű szövegek politikai üzenetének megjelenítésében, a vallási hagyományok mégis elősegíthették egy-egy mű akadálytalan elfogadását, azaz biztosíthatták népszerűsítésének legjárhatóbb útját. *Gyenis Vilmos* utalt először arra, hogy egyes barokk kori munkák nyomán, amelyeknek a címében is előfordul a "trombita" kifejezés – mint *Schultz György* parasztpróféta Jelenések Könyvétől ihletett *Hetedik Trombita* című látomása, vagy *Nyéki Vörös Mátyás*, *Csuzy Zsigmond* és *Szönyi Benjámín* alkotásai, nevezetesen a Készülőt fújó trombita, az Evangéliumi trombita, és az Istennek trombitája – a XIX. században is előszeretettel szerepeltették a nép felvilágosítására szánt, mozgósító tartalmú művek címében a „trombita” kifejezést, mint a mű jellegére való egyértelmű utalást. Talán a legismertebb példa a „Ponyvára került Arany Trombita”, melyet „az Örök Igazság parancsolatjára mondva csinált” *Sárosi Gyula*. A szerző állítólag Kossuth kívánságára írta művét a szabadságharc eseményeinek és személyiségeinek népszerűsítésére – egyes XVIII. századi elemi iskolai tankönyvek mintájára versben – igen nagy sikerrel. Az 1849-ben született propagandamű az avatottak számára már címével is gazdag aktuális jelentést harsogott, ugyanis Mózes harmadik könyve huszonötödik részének értelmében a nagy örömnépnep (negyvenkilencedik) évében megszólaló kürt a zsidó rabszolgák szabadulásának hírnöke volt.

Összegezve: Egyértelműen megállapítható, hogy a „magyarok Mózesé” bejegyzés nem a kapuőr leleménye volt. A toposz egyaránt épül a többszázados magyar protestáns világnézeti hagyományra és a református egyház teológiai alapelveire. Joggal mondható, hogy e két szóban olyan teljességgel mutatkozik meg a reformátusság viszonyulása a függetlenségi eszméhez és a Biblia üzenetéhez, „mint cseppben a tenger”. Ez a háttér egyúttal adalékkal szolgálhat arra vonatkozóan is, miért tettek kísérletet a szabadságharc vezetői az orosz támadás utáni katonailag reménytelen helyzetben – és a XIX. század derekán meglehetősen szokatlan módon – egy „keresztes hadjárat” hirdetésére.

Isten

*Kinek porszem, mi nekünk egy világ
S egy rebbenés határa az időnek.
Ki, ami ember-agyban miriád,
Nem olvasod, mert semmiség előtted:
Ki bíborék gyanánt elfújhatod,
Mit összehordtak népek, századok:
Mindem fűszálban érezlek; de elmém,
Nem bír felfogni, megnevezni nyelvén.*

*Kit megtagad a léba kételkedő,
Te adtál, ismeretlen ismerős Te,
Te földi szóval nem nevezheted,
Szívünkbe álmod, eszmét agyvelőnkbe.
Magát tagadja meg, ki megtagad,
Mint a napot, a fényt, a színt a vak.
A por fiához más nem illik itten,
Mint hogy Tebenned megnyugodva higgyen.*

*Ki oda tűzted a közös napot
Sugárzó lényed egy parányaképpen;
Ki bangodat majd zúgva ballatod,
Majd édes összhang bájos zengzetében:
Ki, hogy megszünjünk élni, rendezed,
De, hogy meghaljunk, még sem engeded:
Ki ezt a bölcs világrendet bebozthat:
Megérteni vágyó elmém összeroskadt.*

*A tudomány, az ember-bölcsesség
Hadd fejtegesse millió csodáid! ...
Nyugodtan nézed újabb Babelét,
Amelyen át egedbe nézni ábit.
Engem, tünődői, volt-e kezdeted,
Időnek vége, hogy mikor lehet:
Érzése elfog a parányiságnak,
És leborítva, térdemen imádlak!*

Reviczky Gyula

Parancs

*Néha még hallom a titkos parancsot:
szóltam! szavamnak adj emberi hangot.*

*S mint ki gázolva szembeszáll az árral,
hogy merítsen belőle egy pohárral,
s mint aki gyertyáját tűzvészbe mártja,
hogy kanóciát meggyújtja éjszakára,*

*így küzdök egy poháryi tiszta szóért,
s tiszta fényért, egy szobárávalóért.*

Sárközi György